

Davlatjon MAMATKULOV,
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti dotsenti, Falsafa fanlari doktori (DSc)
E-mail: mamatqulovdavlatjon@gmail.com

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti dotsenti, pedagogika fanlari doktori R.Maxmudov taqrizi asosida

IDEOLOGICAL THREATS IN THE CHARACTER OF “SOFT POWER”: POPULAR CULTURE AND THE CONCEPT OF “OVERTON WINDOW”

Annotation

This article talks about "mass culture", which is one of the types of ideological threats in the modern conditions of accelerated globalization and information circulation, and the concept of "Overton window", which plays a special role in turning such threats into a large-scale influence. The article provides a socio-philosophical analysis of the concepts of "mass culture" and "Overton window" and their essence. Also, on the basis of a unique approach, the forms, types, stages of the disappearance of "mass culture" and "Overton's window" and their relationship were studied, proposals and recommendations were put forward to prevent these threats.

Key words: Pop culture, overtone hole, kitsch, vandalism, nihilism, starism, happy, emo, goth, beatnik, mod, taboo, idea, ideology.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ УГРОЗЫ В ХАРАКТЕРЕ «МЯГКОЙ СИЛЫ»: ПОПУЛЯРНАЯ КУЛЬТУРА И КОНСЕПСИЯ «ОКНО ОВЕРТОНА»

Аннотация

В данной статье говорится о «массовой культуре», являющейся одним из видов идеологических угроз в современных условиях ускоренной глобализации и информационного обращения, и понятии «окно Овертона», которое играет особую роль в превращении таких угроз в масштабное влияние.

В статье проводится социально-философский анализ понятий «массовая культура» и «окно Овертона» и их сущность. Также на основе уникального подхода изучены формы, виды, этапы исчезновения «массовой культуры» и «окна Овертона» и их взаимосвязь, выдвинуты предложения и рекомендации по предотвращению этих угроз.

Ключевые слова: «Поп-культура», «овертоновая дыра», китч, вандализм, нигилизм, старизм, хеппи, эмо, гот, бейтник, мод, «табу», идея, идеология.

«YUMSHOQ KUCH» XARAKTERIDAGI MAFKURAVIY TAHIDDLAR: «OMMAVIY MADANIYAT» VA «OVERTON TUYNIGI» KONSEPSIYASI

Anontatsiya

Mazkur maqolada globallashuv va axborot aylanishi jadallashgan bugungi sharoitida mafkuraviy tahdid turlaridan biri bo‘lgan «omnaviy madaniyat» hamda mana shunday tahdidlarni keng ko‘lamli ta‘sir kuchiga aylanishida o‘ziga xos rol o‘ynovchi «overton tuynigi» konsepsiyasi haqida so‘z boradi.

Maqolada «omnaviy madaniyat» va «overton tuynigi» tushunchalarining ijtimoiy-falsafiy tahlili va ularning mazmun-mohiyati tahlil etilgan. Shuningdek, «omnaviy madaniyat» va «overton tuynigi»ning nomoyon bo‘lish shakli, turlari, bosqichlari hamda ularning o‘zaro aloqadorligi masalasi o‘ziga xos yondashuv asosida o‘rganilib, mazkur tahdidlarni oldini olishga oid taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: «Ommaviy madaniyat», «overton tuynigi», kitch, vandalizm, nigilizm, starizm, heppining, emo, got, beatnik, mod, «tabu», g‘oya, mafkura.

Kirish. Mazkur maqolada globallashuv va axborot aylanishi jadallashgan bugungi sharoitida barqaror taraqqiyotimizga o‘zining salbiy ta‘sirini ko‘rsatayotgan «yumshoq kuch» xarakteridagi mafkuraviy tahdidlar tahlil etilgan.

Ma‘lumki, «yumshoq kuch – bu boshqalarni siz qo‘lga kiritmoqchi bo‘lgan natijalarni istashga majburlash» demakdir. Biroq bu ta‘sir ko‘rsatishning o‘zi emas... Yumshoq kuch – shunchaki ishonirish, ko‘ndirish yoki, garchi bular bari ushbu kuchning muhim elementlari bo‘lsa-da, dalil-isbotlar yordamida biron ishini qilishga undash qobiliyatidir. Yumshoq kuch, shuningdek, jalb etish qobiliyati hamdir, jalb etish esa, ko‘pincha o‘zaro tushinishga olib keladi. Oddiy qilib aytganda, xulq-atvor ma‘nosida yumshoq kuch – jozibador kuch» [7] hisoblanadi. Bunday tahdidlar bir qarashda tahdidligi ham anglanmasdan, beziyon ko‘rinsada aslida xavflilik darajasi bo‘yicha bevosita tahdidlardan ham yuqorida turadi. «Ommaviy madaniyat» aynan mana shunday xarakterdagi tahdidlardan biri hisoblanadi.

Ommaviy madaniyat haqida gap borganda ijtimoiy hayot va ilmiy jamoatchilikda bu xususida ikki xil yondashuv mavjudligini ta‘kidlash lozim. Ularning birinchisi «omnaviy madaniyat turli e‘tiqodlar va amaliy faoliyat turlarini, shuningdek, aholi keng qatlamlari tomonidan foydalaniladigan madaniy ob‘ektlarni o‘z ichiga oladi» [3] singari mazmunida bo‘lsa, ikkinchisi, muayyan millatni ming yillar davomida shakllangan milliy madaniyatiga zid keluvchi, unga muxolif bo‘lgan, aslida madaniyat mezonlariga tushmaydigan anti «madaniyat»ni nazarda tutuvchi yondashuvlar hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rus olimi A.L.Dvorkin yondashuvga ko‘ra, «omnaviy madaniyat», tub mohiyatiga ko‘ra, milliy madaniyatning kushandasi bo‘lib, u madaniy plyuralizmi

xushlamaydi, uning asl maqsadi – bu olamni bir xil rangda ko‘rish» [4] hisoblanadi. Professor A.Erkaev fikricha «omnaviy madaniyat insonni barcha sohalarda, jumladan, madaniyat va dam olish, bo‘sh vaqtini tashkil qilish borasida ham individualligini yo‘qotgan iste‘molchiga aylantirib qo‘yadi. Uning iste‘mol qilayotgan ma‘naviy-madaniy mahsulotlari, san‘at asarlari esa standartlashgan, milliy qiyofasiz («pop-art») tovarga aylanadi. Musiqada va ashulachilikda rep, rok kabi janrlar, jangarilik, mistik-fantastik filmlar, trillerlar blokbusterlar fikrini tasdiqlaydi. Ommaviy madaniyat niqobi ostida vaqti-vaqti bilan paydo bo‘ladigan turli ijtimoiy harakatlar va guruhlar (xippilar, pranklar, rokerlar hamda geylar (besoqollar) harakati, antiglobalistlar va sh.k.), faxsh va zo‘rovonlikni, vampirlik va jodugarlikni targ‘ib qiluvchi filmlar, ochiqchasiga pornografik sahnalardan iborat kassetalar, diskalar va boshqalar ta‘siri esa inson shaxsini yemirishga, jamiyatni degumanizatsiya qilishga olib keladi» [1] singari qarashlarni keltirish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqoladagi ilmiy tahlil, xulosa, taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishda mafkuraviy tahdidlar, jumladan, «omnaviy madaniyat» hamda shu kabi mafkuraviy tahdidlarning ta‘sir etish usullariga oid yurtimiz va xorij olimlarining asarlariga asoslandi.

Mazkur maqola metodologiyasi «omnaviy madaniyat» va «overton tuynigi» tushunchalarining ijtimoiy-falsafiy kontekstdagi mazmuni tahlili, nomoyon bo‘lish shakllari, turlari, bosqichlari hamda ularning o‘zaro aloqadorligi masalalarini o‘rganishda falsafiy tafakkurning sababiyat va o‘zaro aloqadorlik, tizimli va qiyosiy tahlil, tarixiylik va mantiqiylik kabi ilmiy usullarga tayanadi.

Tahlil va natijalar. Bugungi axborot aylanishi jadallashgan va globalashuv sharoitida «ommaviy madaniyat - mafkuraviy urush quroli» [2] sifatida rol o'ynamoqda. Uning qaynoq urush qurollaridan farqi shundaki, u «yumshoq kuch» shaklida sekin astalik bilan, «madaniyat» niqobi ostida jamiyatimizga kirib kelmoqda.

Ta'kidlash kerakki, «ommaviy madaniyat» yakka tushuncha sifatida qo'llanilgani bilan u ko'pdan-ko'p shakllarda o'zini nomoyon etadi. Jumladan, uning shakllari sifatida:

kitch – badiiy-estetik qimmatga ega bo'lmagan narsa va buyumlarga yuksak andoza tusini berish;

vandalizm – madaniy yodgorliklarni, qadriyatlarini vahshiylarcha vayron, oyoq osti qilish, yo'qotish;

nigilizm – jamiyatning ma'naviy norma va ustunlari, umume'tirof etilgan tarixiy va madaniy qadriyatlarining inkor etish, shuningdek, ularga nisbatan mutlaqo salbiy, o'ta tanqidiy munosabatda bo'lish;

komiks – tagiga qisqa matn yoki luqmalar bitilgan behayo matbaa - rasm mahsulotlari;

starizm – sub'ektiv extiroslarga berilgan holda, estrada artistlari, aktyor, sportchi va telediktorlarni ideallashtirish;

xepning – avvaldan rejalashtirilgan, nogahonda uyushtiriladigan keskin tomoshalar;

tatuirovka tushirish - teri ostiga rang yuborib, turli xil shakl va naqshlar chizish;

bir jinslilar nikohi – erkak va erkak yoki ayol va ayol o'rtasida oila qurush harakati kabilarni keltirish mumkin.

«Ommaviy madaniyat» amaliyotda yuqoridagi xarakat shakllaridan tashqari butun bir millatning milliy madaniyatiga qarama-qarshi bo'lgan submadaniyatlarni ham hosil qila oladi. Submadaniyat deganda, muayyan insonlar guruhining hayot tarziga ta'sir qiluvchi ijtimoiy psixologik va g'oyaviy belgilar (norma, qadriyat, stereotip, did) majmuasi tushuniladi. Submadaniyat – muayyan ijtimoiy guruhga xos bo'ladi va u jamiyatdagi hukmron madaniyatdan til, kiyinish, odatlar va boshqa jihatlar bilan farqlanadi [5].

Ilmiy izlanishlarimiz xulosalariga tayangan xolda, submadaniyatning turlariga misol qilib quyidagilarni keltirish mumkin:

Emolar – submadaniyat ko'rinishlaridan biri bo'lib, shu nomli musiqa yo'nalishi negizida yaralgan. Uning vakillari noodatiy bezak va kiyimlari bilan ajralib turishadi;

Gotlar – XX asrning 70-yillarida post-pank talqini ostida paydo bo'lgan. Gotlarning o'ziga xos xususiyatlari: maxsus imij, got musiqasiga qiziqish, kiyimlari asosan qora rangda, ko'proq erkaklarga xos odatlar, tishlari uchli vampirsimon ko'rinishda bo'lishi bilan xarakterlanadi;

Beatniklar – 1950 va 1960 yillarda amerikada shakllangan va dastlab ular amerikaliklarning mumtoz qadriyatlariga, giyohvand moddalar iste'moli, jinsiy erkinlik va anti-materializmga qarshi chiqishgan. Ularning odatiy kiyimi fransuz bereti, quyoshdan saqlovchi ko'zoynak va qora sviter hisoblanadi.

Modlar – 1960 yillarda amerikada shakllangan. Kiyinishda erkaklar o'ziga xos italiyan kostyumidan, ayollar esa mini yubka va etiklardan foydalanishadi. Shuningdek, ular dubulg'aga o'xshash sochlari va motosiklda yurishlari bilan ham ajralib turishadi;

Hippilar – 1970 yillarda paydo bo'lishgan. Ular boshqa submadaniyatlardan uzun sochlari va rang-barang kiyimlari, sandal kiyishlari hamda ongni kengaytirish usuli sifatida giyohvand moddalar bilan tajriba o'tkazishi bilan ajralib turadi. Ayni vaqtda ular jamoat hayoti, jinsiy inqilob va erkin sevgi g'oyalarini targ'ib qiladilar;

Punklar – 1970 yillarning o'rtalarida paydo bo'lishgan. Ular o'z mafkurasida anarxiya (hokimiyatsizlik, beboshlik)ni targ'ib qiladi. Ko'rinish jihatidan ular Mohican soch turmagi, charm kurtka va qulflangan yoqa bilan boshqalardan ajralib turadi.

Amaliyotda submadaniyatning yana rokchilar - rok-roll kabi musiqa fanatlari, metallistlar - metal nishonlarga ixlos qo'yanlar, geymerlar - video o'yin muxlislari, notiklar - motam va o'limga talpinuvchi va targ'ib etuvchilar kabi turlari ham uchraydi.

Submadaniyatlar «ommaviy madaniyat»ning hayotdagi amaliy ko'rinishi hisoblanadi. Ularning paydo bo'lishiga jamiyatdagi ichki: mafkurasizlik, jamoaviy ta'sirning yo'qligi va qarshi kurashning ijtimoiy-huquqiy mexanizmlarini yaratilmagani sabab bo'lsa, tashqi tomondan «yumshoq kuch» ta'sir strategiyasiga asoslanuvchi konsepsiyalar sabab bo'ladi. Mana shunday konsepsiyalarga misol qilib «Overton tuynigi»ni keltirish mumkin.

Ma'lumki, «Overton tuynigi» konsepsiyasi amerikalik olim va psixolog Jozef Overton (01.04.1960 - 30.06.2003) nomi bilan bog'liq. U o'z vaqtida insonni noinsoniyashtirish usulini o'rgangan va qanday qilib qabul qilib bo'lmaydigan, jirkanch va sharmandali xolatni bosqichma-bosqich tarzda, oddiy, jamiyat va davlat tomonidan qabul qilingan xolatga olib kelish jarayonini tushuntirib bergan.

«Overton tuynigi» konsepsiyasida oltilta bosqich mavjud.

Ular:

Birinchi bosqich – «Tabu» - jamiyatga butunlay yot bo'lgan, jamiyat a'zolariga taqiqlangan, o'ylab ham bo'lmaydigan narsa;

Ikkinchi bosqich – «Tabu»ni muhokamaga olib chiqish va vaziyatni radikal (radikal – lotincha «radix» ildiz so'zidan olingan bo'lib, qat'iy va keskin choralar, harakatlar tarafdori) shaklga keltirish;

Uchinchi bosqich – radikal vaziyatni maqbullashtirish, yumshatish. Masalan, an'anaviy atamalarning ma'nosini o'zgartirish. Misol uchun bir jinslilar «nikoh»ini - «ixtioriylik, erkinlik tantanasi» atamasiga o'zgartirish;

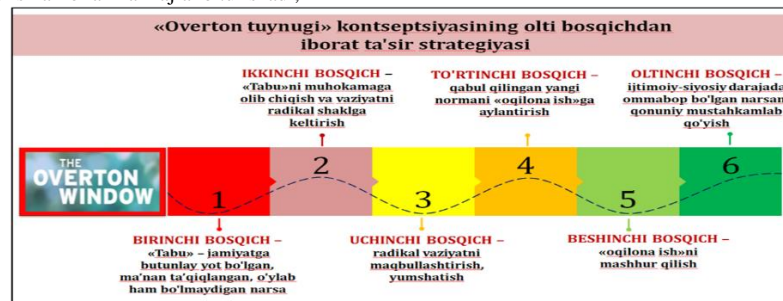
To'rtinchi bosqich – qabul qilingan yangi normani «oqilona ish»ga aylantirish. Masalan, bir jinslilar «nikoh»ini ilmiy, tabiiy, tarixiy, biologik yoki boshqa sabablarga asoslash;

Beshinchi bosqich – «oqilona ish»ni mashhur qilish. Ya'ni, o'tmish yoki hozirda ko'plab taniqli shaxslar ushbu me'yorning tarafdorlari bo'lganligini ko'rsatish;

Oltinchi bosqich – ijtimoiy darajada ommabop bo'lgan narsani qonuniy mustahkamlab qo'yish. Masalan, bir jinslilar «nikoh»ni tarafdorlarining huquqini himoyalash bo'yicha qonun qabul qilish kabilari (1-rasm).

Ko'rinib turibdiki, «Overton tuynigi» konsepsiyasida «tabu» - go'yo imkonsiz narsa – joizga, joiz – ma'qulga, ma'qul – mantiqiyga, mantiqiy – mashhurga, mashhur – inkor etib bo'lmaz haqiqat (qonuniy)ga aylanadi.

Mazkur konsepsiya tom ma'noda «ommaviy madaniyat» singari mafkuraviy tahdidlarning ishlash prinsipini ko'rsatib beradi.

1-rasm. Yoshlar ongidagi qadriyatlar transformatsiyasiga salbiy ta'sir etuvchi «Overton tuynigi» kontsepsiyasining ta'sir strategiyasi

Afsuski, jamiyatimizning bugungi g'oyaviy-mafkuraviy manzarasi yurtimizda ham «Overton tuynigi» konsepsiyasi ishlayotganini ko'rsatadi. Chunki hozirgi holat, ya'ni:

«O'zini ayollarga o'xshatib, to'yima-to'y yuradiganlarga «parodist san'atkor» nomi berilib, hatto TV ga olib chiqilishi, ularning jirkanch ishlariga «san'at» deb nom berilishi;

Ba'zi san'atkorlarning transgenderlar bilan iliqlik munosabatini ijtimoiy tarmoqlar orqali keng yoyish;

Ikki mashhur ayol qo'shiqchilarimizning bir-biri bilan o'pishgudek darajada bir-biriga qarata sevgi haqidagi qo'shig'iga ishlangan klip;

Turli shoumenlar tomonidan bachchavozlik haqidagi hazillarning nihoyatda ko'payib, xalqqa oddiy holdek ko'rsatilishi, natijada ko'pchilik bunday hazillarni nafrat bilan emas, kulgi bilan qabul qila boshlagani;

Ba'zi OAVlarning LGBTlarni himoyalovchi, ularga muxolif bo'lganlarni qoloqlikda, mutaassiblikda ayblovchi maqolalarni tez-tez e'lon qilib turishi;

Ba'zi populist blogerlar tomonidan LGBTlarni bevosita yoki bilvosita qo'llab-quvvatlash, ularga nisbatan tolerant bo'lishga da'vat qilishning avj olishi;

Shunday blogerlar jamoasi tomonidan geylikni biologik taqozo, pedofillikni ham normal holat deb baholaydigan kitobning tarjima qilinib, o'zbek kitobxonlariga taqdim etilishi»[8] kabilarning mavjudligi shundan dalolat beradi.

Bizningcha, yuqoridagi masalalar «Overton tuynigi» konsepsiyasi bo'yicha jamiyatimizga «ommaviy madaniyat» kabi mafkuraviy tahdidlar o'z ta'sirini o'tkazotganligining amaliy isboti hisoblanadi. Chunki, yuqorida misol keltirilgan g'oyaviy-mafkuraviy buzilishlar bundan ellik yoki yetimish yil avval ham jamiyatimiz uchun «tabu» (taqiqlangan, o'ylab ham bo'lmaydigan narsa) darajasida bo'lgan. Endilikda esa, bunday narsalarni o'zaro muhokama qilinayotgani, ba'zilar tomonidan ularning huquqlari haqida qayg'urilishi jamiyatimizni «Overton tuynigi»ning ayrim bosqichlarini bosib o'tganidan dalolat beradi.

Xulosa va takliflar. Maqoladagi tahlillar birinchi navbatda «ommaviy madaniyat» singari mafkuraviy tahdidlarni «Overton tuynigi»ning so'ngi bosqichigacha yetib borishlariga, ya'ni «mentalitetimizga zid bo'lgan narsani qonuniy mustahkamlab qo'yish»larigacha kutmasligimiz zarur, degan xulosaga kelishimizga undaydi.

Buning uchun, mafkura ob'ekti bo'lgan inson deb atalmish oliy mavjudotni har tomonlama chuqur o'rganishimiz lozim bo'ladi. Binobarin, «inson, uning miyasi, aqli shu darajada ko'p qirrali, xilmay-xil, anglash qiyin bo'lgan holat va bashorat qilish mumkin bo'lmagan xazina. O'zida mujassam etgan beqiyos imkoniyatlari bilan noyob mo'jiza. Bu muammo juda murakkab va balki, undan ham qiyin bo'lgan hodisaki, uni fan hali-beri hal eta olmaydi» [6]. Inson mohiyati va uning potensial kuchini yo'naltirish masalasida fan o'z bo'lsa, bu jarayon albatta mafkura tomonidan xal etilishi lozim bo'ladi. Buning uchun esa, jamiyat hayotiga har tomonlama mos keladigan, zamon va makon uchun munosib mafkuraviy mexanizmlarni yaratish dolzarb ahamiyatga ega hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Erkaev A. Ma'naviyat. – T.: Ma'naviyat, 2011. 215-216 betlar.
2. Fойибназаров Ш. Оммавий маданият. – T.: Ўзбекистон, 2012. –74 б.
3. Мукарджи Ч. Новый взгляд на поп-культуру. № 3. С. 101.
4. Дворкин А.Л. Сектоведение. - Нижний Новгород, 2002. С. 66.
5. Субкультура // Энциклопедия социологии / Сост. А.А.Грицанов, В.Л.Абушенко, Г.М.Евелькин, Г.Н.Соколова, О.В.Терещенко. Минск: Книжный Дом, 2003. с. 1312 .
6. Константинов Ф. Современные проблемы философии и задачи философской общественности. «Вопросы философии» 1972, №1 с. 35.
7. Най Дж. Гибкая власть. Как добиться успеха в мировой политике. Пер.с англ. – Новосибирск/Москва, 2006. – С. 30-32.
8. Muqimov Yo. Fitna nazariyasi chinga o'xshaydi... <https://azon.uz/content/views/fitna-nazariyasi-chinga-uhshaydi>.
9. Семирухин Л.В. Нанотехнологии и сознание // Философские науки. - 2022. - №2.
10. Маматкулов Д.М. Мafкурaвий жараёнлар трансформацияси // Монография – Тошкент: «Lesson press» нашриёти, 2023 – 224 б.